

Alkon lakko, korvikkeet ja raitistuminen

Lasse Murto-Jorma Niemelä

Alkoholin jakelussa tapahtui keväällä 1985 kuukauden pituinen vähittäismyynnin keskeytys Alkon myyjien lakon vuoksi. Pian lakon alkamisen jälkeen käynnistettiin selvitystyö, jonka avulla pyrittiin arvioimaan lakon vaikutuksia yhteen osaryhmään, ns. asunnottomiin alkoholisteihin. Aikaisemmin vastaavanlainen tutkimus on suoritettu vuoden 1972 Alkon vähittäismyyntilakosta (ks. Murto 1973).

Asunnottomalla alkoholistilla tarkoitetaan tässä selvityksessä ensisijaisesti ensisuojuissa, asuntoloissa, hoito- ja huoltokodeissa ja ”lintsilä” eläviä päihdeongelmaisia, joiden päihteiden käyttöön saattaa liittyä Alkon juomien ohella joko satunnaisesti tai pysyvämmiin alkoholin korvikkeiden käyttöä. Tätä määrittystä ei tule kuitenkaan käyttää kääntäen: Mainituissa toimipisteissä on myös sellaisia asunnottomuudesta kärsiviä, joilla ei ole päihdeongelmaa.

Havainnointikohteina oli kolme ensisuojuja ja kolme asuntolaa, joista yksi oli parhaillaan muuttamassa toimintaansa hoitoyksiköksi. Toimipisteet sijaitsivat Helsingissä (2), Riihimäellä, Tampereella, Turussa ja Oulussa. Niissä oli ennen lakkoa keskimäärin 475, lakon aikana 450 ja lakon jälkeen 451 asiakasta. Paikoista oli 63 % asuntoloissa ja 37 % ensisuojuissa. Lisäksi epäsystemaattisia tietoja koottiin hoitokodeista ja katkaisuhuoltoasemilta Lahdesta, Valkealasta, Porista, Parkanosta, Karhulasta, Turusta ja Tampereelta. Havainnointitietoja kerättiin myös asunnottomien alkoholistien oleskelupaikoilta Tampereelta, Helsingistä ja Espoosta.

Kuudesta varsinaisesta havainnointikohteesta kerättiin asiakastilastoja kahdelta lakkoa edeltävältä viikolta, lakkoajalta ja lakon jälkeiseltä kahden viikon periodilta. Lakko alkoi perjantaina 29. maaliskuuta, ja alkoholiliikkeen avasivat ovensa maanantaina 29. päivänä huhtikuuta. Avaaminen tapahtui vapun aatonaaton. Numerotietojen lisäksi kerättiin ”peh-

meää” tietoinesta, jonka varaan selvitys pääosin perustuu.

Suhtautuminen lakkoon ja lakon yleiset vaikutukset

Tiedotusvälineet kiinnittivät Alkon myyjien lakkoon runsaasti huomiota; toisaalta ihailtiin lisääntyntä järjestystä ja siisteyttä, toisaalta kerrottiin lisääntyneestä Ruotsin-matkailusta ja oltiin huolestuneita lieveilmiöistä.

Asunnottomille alkoholisteille tarkoitetuissa asumispalveluissa vähittäismyynnin keskeytyksellä oli kahdensuuntaisia vaikutuksia. Osassa laitoksista tapahtui jyrkkä, suuri muutos, jonka työntekijät havaitsivat sekä ilmapiirissä että työmäärässä. Vahtimestarit kertoivat suorastaan turhautuvansa: Normaaliin päivärytmiin kuuluvat häiriöt ja tuuppimiset vähenivät. Vaikka muutosta pidettiin myönteisenä, aiheutti se jopa työssä pitkästyksiä. Kuvaavaa tilanteelle oli se, että kun helsinkiläinen asunto-
la joutuu normaalina perjantaina torjumaan oveltaan toistakymmentä asiakasta, jotka ovat selvästi humalassa, ei toisena lakkoperjantaina tarvinnut ajaa ketään jäähdytyskierrokselle. Kaikki voitiin ottaa sisään. Työntekijöiden taholta viitattiin samanlaisiin vaikutuksiin kuin Alkon myymälöiden kesälauantaisulkemiset aiheuttavat.

Myös asukkaiden itsensä parissa oli niitä, jotka pitivät tilanteesta. Se turvasi heidän raittiutensa:

”Tämä on ainoa mahdollisuutemme!”

Toiset vähätelivät lakon vaikutusta:

”Lakko ei vaikuta mun lopettamiseen. Lopetan, kun määrä tulee täyteen.”

Lausunnot ilmaisivat myös väliaikaista so-

peutumista tilanteeseen:

”Suhtautuminen kuin kieltolakiin. Odotetaan lakon loppumista ja juodaan sitten taas kun juomista on tarjolla.”

Kaikissa työpisteissä lakon vaikutus ei ollut yksinomaan myönteinen. Niissä yksiköissä, joissa ilmeni korvikkeiden käyttöä, pidettiin korvikkeiden käyttäjiä vaikeana ryhmänä. ”Kolinäkännistä” oli vaikea selvittää; retkahdukset olivat pidempiä ja vaikeampia. Korvikkeiden käyttäjä koettiin ainakin osassa laitoksista vaikeaksi käsitellä: Asiakkaalta oli ”tieto pois”, heidät koettiin aggressiivisemmiksi ja hankalammiksi kuin aidolla viinalla humalansa hankkineet.

Siellä, missä Alkon tuotteiden, korvikkeiden tai tuontiviinon salakauppa oli organisoitu hyvin ja kohtuuhintaan, työntekijät vähättelivät lakon myönteisiä vaikutuksia. Ilmeisesti tähän vaikuttivat myös se, minkälaista asiakas-kuntaa oli valikoitu tai valikoitunut, ja se, minkälainen normi- ja käyttäytymisperinne yksikköön oli syntynyt (vrt. Niemelä 1983, 113). Lähellä toisiaan sijaitsevien palveluyksiköiden henkilökunnat saattoivat kokea lakon varsin eri tavoin.

Palvelujen tarve ennen lakkoa, sen aikana ja lakon jälkeen

Palvelutarpeen selvittäminen kevätkauteen osuvan lakon aikana on vaikeaa, sillä kevään tulo yleensä vähentää asiakasmääriä muutenkin. Lintsimestoilta lähtöä lakkokeväänä 1985 hidasti ilmeisesti pitkään jatkunut kolea sää. Myös muita, satunnaisia muuttujia oli vaikuttamassa: Tampereella odoteltiin pääsyä kaupungin vuokra-asuntoihin ja Turussa kiinteistö oli vaihtumassa.

Lakkoaikana ensisuojiin käyttö väheni lakkoa edeltävään aikaan verrattuna — vain Tampereella käyttöaste pysyi ennallaan, jopa hie-man nousi lakon loppupuolella. Asiakasmäärät nousivat jälleen lakon loputtua viikoksi, jonka jälkeen näyttäisi alkaneen — ilmeisesti jo kevään aiheuttama — asiakaskato.

Asuntolapalveluissa tilanne oli päinvastainen: Asuntolapaikkojen käyttö kasvoi lakko-viikkojen ajaksi. Tilanteeseen vaikuttivat ensi-

suojiin käytön väheneminen, juopumuspidä-tysten väheneminen ja — tältä osin — raittiina olevien määrän lisääntyminen.

Eriyisesti kasvava asuntolatarve tunnettiin pääkaupunkiseudulla. Helsingissä kysyntä nousi niin suureksi, että hätämajoituspaikkoina pidetyt lämmittelysuojat joutuivat ylittämään kapasiteettinsa. Tilanteeseen vaikutti myös se, että kova pakkastalvi oli vaikeuttanut metsissä asumista. Painetta asuntoloihin oli muutenkin — ilman lakon pakkoraitistavaa merkitystä (El-lisaari 1985).

Vaihtuvuus asuntoloissa väheni myös. Asu-misajat tulivat pidemmiksi.

Hoito- ja huoltokodeista saadut tiedot osoit-tavat, että niihin lakolla oli varsin vähäinen vaikutus.

Lakon loppuminen — patoutumien purkuako?

Lakon loppuminen näkyi erityisesti asunto-loissa asiakkaiden katoamisena lintsille ja put-kaan — eräästä suuresta helsinkiläisestä asun-tolasta joutui 29 asiakasta ensimmäisenä iltana poliisiin huostaan. Tilanne palautui kuitenkin jo toisella lakon jälkeisellä viikolla normaaliksi; tällä ymmärrettiin lakkoa edeltävää aikaa.

Ensisuojiin työntekijätkin tosin havaitsivat lakon loppumisen aikaan ajoittuvia retkahduk-sia, mutta he eivät pitäneet niiden määrää poikkeuksellisen suurena — olivathan ilmat samaan aikaan lämpenemässä.

Korvikkeita käyttäneillä jäi ”putki päälle”. Aineet eivät muuttuneet aidoiksi siitäkään huo-limatta, että kaupat olivat jälleen avoinna.

Juomisratkaisut lakkotilanteessa

Alkoholin merkitystä asunnottomien alkoho-listien elämäntavalle voidaan lähestyä monelta kannalta. Elämä pyörii juomakausina alkoholin ympärillä. Tällöin lähes kaikki toiminnot täht-tävät alkoholin saannin varmistamiseen. Tä-män alkoholikeskeisen lähestymistavan vasta-painona on muistettava, että suuren osan vuo-desta asunnottomat alkoholistit viettävät rait-tiina asumispalveluissa, laitoksissa ja ”lint-sillä”.

1970-luvun alussa oli tamperelaisen Viinikanlah-den ensisuojan kaikista asukkaista raittiina päivit-

täin 30—50 % (ks. Murto 1978). Vuoden 1983 tiedot samasta ensisuojusta kertovat, että vuoden aikana kaikille asukkaille kertyneistä asumisvuoro-kausista oli raittiita 70 %. Vuonna 1984 raittiiden päivien osuus oli noussut jo 75 %:iin.

Käytännön kokemukset ja aikaisemmat tutkimukset (ks. Murto 1973 & 1978; Mäkelä 1978) osoittavat, että erilaisilla yhteiskunnan toimenpiteillä voidaan vaikuttaa asunnottomien alkoholistien elämäntapaan ja juomiskäyttäytymiseen. Eheytyneet ihmissuhteet ja uudenlainen orientoituminen elämään johtavat myös elämäntavan muutokseen (Niemelä 1983; Sipilä 1985). Alkon lakkoon liittyvä selvitys auttaa arvioimaan alkoholipoliittisten toimenpiteiden merkitystä.

Aikaisemman lakkotutkimuksen mukaan poikkeustilanne vaikutti alussa raitistavasti, erityisesti niiden kohdalla, jotka käyttivät Alkon tuotteita. Lakon alkaessa raittiina olevia lakko tuki raittiudessa. Osa pysyi korvikkeissa tai siirtyi korvikkeiden käyttöön (Murto 1973).

Vuoden 1985 lakosta kerätyt tiedot osoittavat, että lakon alkaessa raittiina olleista ensisuojiin alkoholisteista useimmat jatkoivat raittiuttaan. Monilla raittius kesti koko lakkoajan, joillakin lakkoaikaan mahtui muutamia juomispäiviä ja vain pienellä osalla lakkoaikana tapahtui pidemmän juomisputken alkaminen. Lakon alkaessa juovista suurin osa jatkoi lakon aikana juomistaan, eikä myynnin rajoitus vaikuttanut sanottavammin heidän juomiseensa.

Asuntoloissa tapahtui lakon alkaessa jyrkkä muutos raittiuteen, parhaimmillaan siten, että juovien ja raittiiden suhdeluku 16:4 muuttui suhteeksi 4:16. Ainoastaan siellä, missä korvikkeiden käyttöä oli paljon ja salakauppa oli organisoitu hyvin, ei tätä raitistumista tapahtunut.

Aitojen tuotteiden hankinta ja käyttö lakon aikana

Helppommalta tavalta hankkia alkoholia vähittäismyyntilakon aikana tuntuisi mahdollisuus ostaa keskioletta tai mennä ravintolaan. Molempia vaihtoehtoja käytettiinkin, mutta ravintolakäynnit jäivät suhteellisen vähäisiksi. Toisaalta esteenä oli raha: Ravintolajuominen maksoi liian paljon käytettävissä oleviin tuloi-

hin nähden. Vain harvalla oli varaa siihen. Toisena esteenä oli tottumattomuus ravintolapalvelujen käyttöön ja siihen liittyvä kulttuuri-valli.

Alkuaikoina välittäjillä riitti vielä Alkon tuotteita useilla paikkakunnilla, mutta myynti osittain tyrehtyi asunnottomille alkoholisteille varastojen vähentyessä ja hintatason noustessa. Neljää, viittä ensimmäistä lakkopäivää pidettiin Helsingissä vielä hyvin vilkkaina. Sen jälkeen mustalaukkuiset trokarit häipyivät.

Hinnat nousivat sisämaassa ja eräissä rannikkokaupungeissakin 200—370 markkaan pullolta. Poikkeuksena oli Turku, jossa huolto pelasi koko lakon ajan. Vielä lakon keskivaiheilla hinnat noudattelivat yleistä salakaupan hintatasoa — Koskenkorvan ja Vodkan sai satasella, Sorbus maksoi kuutisenkymppiä

Hintojen nousu aiheutti sekä kaupan tyrehtymistä että näyttömieltä:

”Eräs asiakas halusi näyttää, että kyllä viinaa saa ja oli ostanut puolen litran likööripullon 300 markalla.”

Kotimaisten — tai ainakin kotimaasta ostettavien — aineiden loppuminen lisäsi — tosin laittomin keinoin — sekä länsikauppaamme että idänkauppaamme. Länsikauppa vahvistui erityisesti Turussa, jossa eläkeläiset, puolella lipulla matkustavat, tekivät useita laivareissuja Tukholmaan. Kun sisämaasta tällaiset matkat olivat harvinaisia (vain yksi tieto), turkulaiseläkeläisten parissa tästä muodostui suoranainen bisnes.

Sisämaassa oli tarjolla neuvostoliittolaisilta turisteilta ostettua alkoholia, erityisesti votkaa. Pääkaupungissa — ja mm. Kotkassa — puolestaan liikkui laivoista ostettua pirtua.

Pontikkaa ja kiljua oli liikkeellä runsaasti. Niiden kauppa oli osittain hyvin organisoitua. Tämä ilmeni myös siinä, että kun tuotanto ja markkinointi oli hyvin järjestetty, niiden kauppa jatkui laajentuneena Alkon ovien auettuakin. Turkulaisleipomon jätësokerin yleisömyynti johti kertoman mukaan jopa jonoihin saakka.

Korvikkeiden käyttö

Korvikealkoholien käyttö juopumustarkoituksessa on vähentynyt huomattavasti 1970-

luvun alkupuolen tasoon verrattuna. Tähän ovat vaikuttaneet sekä lisääntynyt korvikkeiden myynnin kontrolli että parantunut sosiaaliturva. Tämä oli nähtävissä myös nyt tehdyssä tutkimuksessa.

Alkon myyjien lakon aikana korvikkeita käyttivät lähinnä ne, jotka muutenkin käyttivät niitä. Uusia käyttäjiä ei sanottavasti ilmaantunut. Ainevalikoimassa oli ennestään tunnettujen korvikkeiden lisäksi joitakin uusiakin: juomavalikoima siis monipuolistui. Erääseen ensisuojaan tieto uusista korvikejuomista saatiin huoltolasta palaavien matkassa.

Juominen lähti liikkeelle yleensä ”aidoilla” tuotteilla, keskiolutkin riitti toisinaan. Suoria korvikkeisiin menoja raportoitiin jonkin verran. Pimeän kaupan hintojen nousu aiheutti sen, että kiinnostus korvikkeisiin lisääntyi, mutta sitä hillitsi käytön aloittamisen korkea kynnyks. Ensikertalaiset olivat vaikeuksissa outojen, pahanmakuisten ja erittäin alkoholipitoisten korvikejuomien kanssa. Sairaalamatkoja raportoitiin eräistä toimipisteistä; vatsa ei ollut kestänyt korvikkeita.

Hoito- ja huoltokodeista saatujen rinnakkais-tietojen mukaan yleinen käsitys oli se, ettei pitkä juomisputki onnistunut pelkillä korvikealkoholeilla. Juomisen aloittaminen niillä ei ole ”normaalijuopolle” helppoa. ”Tosi” alkoholisti juo taasen miltei mitä vain:

”Joidenkin asukkaiden on juotava välillä korvikkeita edes sen verran, että tosialkoholistin image säilyy. Tässä tilanteessa päästään sitten asumaan hetkeksi ensisuojaan.” (Huoltokodin isäntä)

Useista toimipisteistä raportoitiin psyyken lääkkeiden väärinkäytön lisääntymisestä lakon aikana, mutta muutoksen suuruutta ei saatujen tietojen perusteella voi täsmentää. Tinnerin ja liimojen imppausaaltoja ilmeni nuorten keskuudessa lakon aikana, mutta niiden yhteyttä lakkoon on vaikea osoittaa.

Salakauppa ja sen kontrolli

Juomisen ”aidoissa” ratkaisuisissa tuli jo edellä esille salakauppa. Niiden ainevalikoimissa oli varsinkin alussa ennen lakkoa ostettuja Alkon tuotteita, sekä lännestä että idästä tulevia turistiiviinoja ja kolmanneksi omatekoisia tuotteita,

lähinnä kiljua ja pontikkaa.

Kuudesta havainnointipaikkakunnasta selvän poikkeuksen muodosti Oulu. Siellä poliisi oli pidättänyt tammi-helmikuussa trokareita. Tämä oli rauhoittanut ensisuojaan tilannetta, koska salakaupan tyrehtyminen oli johtanut monet raitistumiseen, jota nyt tuki ja jatkoi Alkon myyjien lakko. Ensisuojaan henkilökunta on ollut siellä myös erityisen tarkka korvikkeiden valvonnassa; niitä ei haluta päästää ainaakaan sisään.

Helsingissä trokareiden kaupanteko oli vilkasta lakon alkupäivinä, mutta varastojen tyrehtyessä toiminta väheni. Turussa, jossa kaupunki on jaettu reviiireihin, salakauppa jatkui muita kaupunkeja normaalimpana, koska tuontipuoli oli helpommin turvattavissa kuin muualla. Eläkeläisten Ruotsin-matkailu takasi saatavuuden.

Poikkeustilanne johdatti kiusaukseen joitakin kioskien ja kemikaalikauppojen pitäjiä. Eau de colognen hinta nousi ja palvelu muodostui ympärivuorokautiseksi. Turussa eräiden kioskien omistajat nukkuivat yönkin työpaikallaan. Sovitulla merkillä myyntitoiminta alkoi vaikka keskellä yötä. Päivystyksen lisäksi luottokauppa alkoi toimia.

Salakaupasta oli tietoja jokaiselta kuudelta varsinaiselta havainnointipaikkakunnalta. Vaikka tietojen vertailu onkin vaikeaa, Turusta kerätyt tiedot näyttäisivät osoittavan, että kaupunki on varsin organisoidun toiminnan kohteena. Oulu puolestaan on salakaupan osalta hiljainen poliisin tehoiskun vuoksi.

Tampereella suoritettiin ennen lakkoa ratsia kolinan myyntiin erikoistuneeseen kioskiin. Myyntikielto auttoi korviketilanteen pysymistä hallinnassa.

Johtopäätöksiä

Nyt tutkittu lakko osoitti samoja vastakkaisia vaikutuksia kuin vuoden 1972 vastaava poikkeustilanne: Osalle lakko merkitsee raitistumista, osalle lisääntynyttä korvikkeiden käyttöä. Asunnottomien alkoholistien elämäntilanteessa runsaassa vuosikymmenessä tapahtunut muutos on kuitenkin merkinnyt sitä, että ”putoamiset” lakon vuoksi alkoholistien ääriyryhmäksi mainittuun ryhmään olisivat nyt olleet vähäisempiä kuin aiemmin. Korvikkeita käyttivät

etupäässä ne, joilla siitä oli kokemusta jo aikaisemmilta ajoilta.

Salakaupan laajuudella ja tehokkuudella oli selvä yhteytensä lakon vaikutuksiin. Toisaalta hoitoyksikköön valikoituminen ja yksikön normiperinne säätelevät käyttäytymistä myös poikkeustilanteessa.

Lakkoaika osoitti myös sen, että korvikkeiden ja "aitojen" aineiden salakaupan tehokkaampi kontrolli vaikuttaa asunnottomien alkoholistienkin elämäntapaan.

Palveluyksikköjen erilaiset toimintatarkoitukset vaikuttivat palveluiden käytön erilaiseen tarpeeseen. Paine ensisuojiä kohtaan väheni, mutta asuntoloiden käyttö kasvoi lakon aikana. Asuntoloihin hakeuduttiin normaalia enemmän ja niihin myös voitiin ottaa useampia, koska raittiina olevia oli enemmän.

Kirjallisuus

Ellisaari, Jaakko: Asunnottomien asuntotilanne Alkon lakon aikana 28.3.—28.4.1985. Kirjelmä 3.6.1985

Murto, Lasse: Alkon myymälälakko ja Tampeleen asunnottomat alkoholistit. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 61. Helsinki 1973

Murto, Lasse: Asunnottomien alkoholistien elinolosuhteet ja elämäntapa sekä yhteiskunnan toimenpiteet. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja n:o 30. Forssa 1978

Mäkelä, Rauno: Asunnottomien alkoholistien hoito ja kuntoutus. Acta Universitas Tamperensis ser A, vol. 95. Tampere 1978

Niemelä, Jorma: Kääntymys ja kuntoutus. Selvitys kristillisen päihdehuollon hoitomenetelmistä ja -yhteisöistä. Uusi toivo -kustannus. Vaasa 1983

Sipilä, Jorma: AA, uskonto ja nainen. Sosiaaliturva 73 (1985): 6, 265—269.

English Summary

Lasse Murto — Jorma Niemelä: Alkon lakko, korvikkeet ja raitistuminen (Alko Workers' Strike, Substitutes and Temperance)

A month long interruption in the retail sale of alcoholic beverages occurred in Finland in the spring of 1985 due to a strike. A study was carried out to clarify the effects of this exceptional situation on homeless alcoholics' lifestyle. A similar study had been done after a comparable strike in 1972.

Hostels became neater and disturbances decreased once the strike had begun. The use of hostel accommodation rose. Fewer people than normal went to sobering-up stations during the strike, but otherwise the strike affected sobering-up stations less than hostels.

The strike supported the temperance of people who had been abstaining from alcohol before it began. A radical shift toward sobriety occurred in hostels. People who had been alcohol abusers before the strike, however, continued drinking despite the strike. The strike had little effect on temperance in

communities where bootlegging was well organized and the price of illicit bottles did not rise excessively.

Bootleggers had to offer products bought before the strike, products distilled at home, bottles brought into the country by tourists and, in ports, spirits from ships. In Finland the consumption of substitutes for alcoholic beverages has declined but has not ceased altogether. Those who drank substitutes during the strike were the same people who had been using them earlier. No direct transfer to the consumption of substitutes occurred. The selection of substitutes for alcoholic beverages increased somewhat during the strike.

Fewer people fell into the peripheral group of homeless alcoholics than during similar circumstances in 1972. The prevention of bootlegging was clearly related to the effects of the strike; the restriction and control of the bootlegging of real and substitute alcoholic beverages affected the lifestyle of homeless alcoholics.